

ՊԼՏՄԸ-ԲԱՆԵՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՊ ԱՐԾԱԿՈՒՆԻ

Արշակի օրով մանաւանդ: Կարծես Պարսկաստանի և Բիւզանդիոնի միջև տիրող հարկադրեալ խաղաղութիւնը, շնորհիւ Շապուհի ուրիշ թշնամիներով զբաղուած ըլլալուն, Արշակին պատեհութիւն տուաւ իր այս պայքարը յամառութեամբ վարելու, և շահելու, եթէ հնար է:

Այս արիւնշալի պայքարը ծնունդ առաւ՝ Արշակունի զահին հետզհետէ նուազող հեղինակութիւնը վերստին իր նախկին միահեծան զօրութեան բարձրացնելու տենչէն:

Վերջին հարիւր տարիէ ի վեր, Սասանեան արքաներու գործօն քաջալերութեամբ, հայ նախարարներու կեդրոնախոյս հակումները ա՛յլ աւելի սանձարձակ և նոյն իսկ ապստամբական դարձած էին: Արշակունիներէն անկախ ըլլալու գաղափարը ու մանց միտքը հրապուրած էր: Մերուժան Արծրունիի պարագային, Հայաստանի թագաւոր ըլլալու հեռանկարը, կրթնած Սասանեան սուրին, բոլորովին զինովցուց զինք:

Շապուհ Բ. ամենէն աւելի իր խորամանկութիւնը ի գործ դրաւ հայ նախարարներու այս ապստամբական ախորժակները հրահրելու: Պարզեւներ, ոսկեղէն խոստումներ, տեղին համեմատ սպառնալիք, երդում, վերջապէս ամէն միջոց կիրարկեցաւ, և յաճախ սահմակեցուցիչ յաջողութեամբ մը, որ արեան բաղնիքներ պիտի սարքէր հայ բնագաւառներու մէջ:

Արշակ թագաւորին անդրդուելի յամառ յարատեւութեամբ մը այս սարսափելի պայքարին միտքուելուն մէջ կը կայանայ թէ՛ իր զօրութիւնը և թէ՛ իր տկարութիւնը:

Զօրութիւն: Վտանգուած արքայական հարստութիւն մը քայքայումէ փրկելու: Տկարութիւն: Անգիտակ իր շղթայագերած սպառնալիքի ահաւորութեան, երբ վտանգը իր երեակայածէն շատ աւելի ահաւոր եղաւ, ու անընկճելի, Արշակ յամառեցաւ իր կիսակործան պատնէշին վրայ մնալ, չուզեց նահանջել և իր յարուցած փոթորիկը կլանեց զինք անպատմելի ողբերգականութեամբ:

Շատ չանցած, Արշակ իր այս պայքարի շրջագծին մէջ առաւ կաթողիկոսութիւնն ալ:

Շնորհիւ ներսէս կաթողիկոսի չօգնալինդ գործունէութեան, մինչև այդ հայրապետական խաթարեալ հեղինակութիւնը ոչ միակ մեծ ուսում մը կ'ունենար, այլ կալուածային հարստութեամբ արդէն ազդեցիկ կաթողիկոսութիւնը նորանոր յաւելումներով թագաւորին համագործ ուժ մը կ'ըլլար Հայաստանի մէջ:

Բնականաբար, ներսէսը չէր որ անգիտակ պիտի ըլլար այս յարաճուն հակայական զօրութեան: Եւ ուշ կամ կանուխ, երկու Արշակունիներ, թագաւոր և հայրապետ, պիտի բախէին իրարու: Մանաւանդ երբ հայրապետը ընդդիմացաւ թագաւորին նախարարներէ ոմանց հանդէպ գործ դրած խտուածիւններուն:

Արշակունի զահը իր երբեմնի փառապանծ կարողութեամբ օժտուած տեսնելու գաղափարը անցնցելի մտասեւեռում մը եղաւ Արշակ թագաւորին համար: Այդ իսկ պատճառով, պայքարի ընթացքին, երբ զահի իրաւունքը Արշակէն տարբեր մէկու մը պատկանելու աղմուկը հանեցին, Արշակ ամենազաւթան կերպով պատասխանեց: Քաղաքական սպանութիւնը իր զատին ամենաազդու զէնքը եղաւ:

Թագաւորին այս փիթխարի և վտանգաւոր ձեռնարկին զխաւոր խորհրդատուն և գործակիցն էր Հայր Մարգարէտ:

Եւ սա հասկնալի է:

Մարգարէտական տոհմի իշխանները վերակացուններ և հսկիչներն էին Արշակունի զանձերու, կալուածներու, ամրութիւններու, բերդերու⁽¹⁶⁾: Ուրիշ խօսքով, արքունի գործակալներ էին ամենալայն իրաւասութիւններով: Անոնք իրենց հարստութիւնը և մեծութիւնը կը պարտէին իրենց պաշտօնին:

Արշակունիներու անկումով, առաջին կործանուելիք նախարարութիւնը Մարգարէտականն էր, որովհետեւ ալ ընկելք գործ

(16) Թէև Գ. Մանանդեան կը յիշէ նաև արքունի կանանցի վերակացութիւնը (էջ 64), սակայն կը խորհնէ թէ այդ առաւելապէս հեթանոսական շրջանին ի զօրու էր: Զօրբող զարուսերը Արշակունի թագաւորներ քրիստոնեայ ըլլալու հանգամանքով միակին դարձան, այնչեպէս ներքինի պէտք չէր մնար:

պիտի չունենար: Եւ յիրաւի, մինչ ներսէս կաթողիկոսի վերահաստատած նախարարական դահերու ցանկին մէջ կը հանդիպինք Մարգպետունի տոհմին, իր զաւակ Սահակ կաթողիկոսի Պարսիկ արքունիքէն հաստատել տուած գահացանկին մէջ չկայ Մարգպետունին, քանզի Արշակունի Հարստութիւնը վերջ գտած էր:

Հայր Մարգպետը, որ Տիրան թագաւորի օրով արդէն իր անհաշտ գործունէութեան ապացոյցը տուած էր Ռշտունի և Արծրունի ընտանիքներու դէմ կոտորած սարքելով, Արշակի օրով նոյնքան և աւելի բուռն պիտի շարունակէր պայքարը, մինչև իր սպանումը՝ կոտորածէ ճողոպրած Արծրունի երիտասարդի մը ձեռքով:

Յաջորդական էջերու մէջ երբ կը խօսինք այն մասնաւոր ձեռնարկներու մասին որ Արշակ թագաւոր ի գործ դրաւ հայ աւագանիէն ուսնաց դէմ՝ իր փայփայած ծրագիրը զլուխ հանելու մտքով, դժուար է իւրաքանչիւրի ճշգրիտ թուականը որոշել: Սխալած չենք ըլլար սակայն Արշակի այս կըտրական գործունէութեան շրջան համարել 350 թուականէն մինչև Յուլիանոս կայսեր մեծ յարձակողական շրջան համարել չըջան մը, ուր երկու թշնամի կայսրութիւններ խաղաղութիւնը պահպանեցին, Շապուհ՝ հարկադրուած, Կոստանդինոս՝ ժամանակ շահելու մտահոգութեամբ, մինչև արևմտեան Եւրոպայի մէջ դժուարութիւնները հարթէ:

Փ Լ Ո Ւ Խ Ե.

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱՄՊԵՐ

1. ԿՈՍՏԱՆԴԻՆՍ ԱՐԵՒԵԼԻՔ ԿՈՒԳԱՅ

Արշակ թագաւորի և Կոստանդինոս կայսեր միջև 350ին կնքուած բարեկամական դաշինքը, ազդանշանն էր հայ երկու քաղաքական կուսակցութիւններու, Պարսկական և Բիւզանդական, զադրած պայքարի վերսկսման:

Շապուհ, թէև զբաղուած Պարսկաս-

տանի հիւսիս-արեւելքի բարբարոս ցեղերու հետ իր երկարատև պատերազմով, միշտ տեղեակ էր Հայաստանի անցուղարձեւում, և Արշակի զիմադարձութիւնը իմանալուն, իր գործակալներու միջոցաւ շարունակ Արշակը տարհամոզելու կը ջանար, որ լքէ իր կնքած դաշինքը և կրկին դառնայ հաւատարիմ բարեկամութեանը Շապուհին, որմէ իր թագը ստացած էր: Սոստոմներ և սպանալիք, Պարսիկ թագաւորի սիրական զէնքերը, կը գործածուէին Արշակի հանդէպ⁽¹⁾:

Եւ պարսիկ զենպաններուն զօրավիզ կ'ըլլային Հայաստանի մէջ Շապուհի հայ բարեկամները, Մերուժան Արծրունի, Վարդան Մամիկոնեան և Վաղինակ Սիւնի, որ Հայաստանի արեւելեան զօրաց հրամանատարն էր, և իր այդ պաշտօնն ալ Շապուհի միջամտութեան կը պարտէր:

Երկու կայսրութիւններու միջև շարունակուող խաղաղութիւնը իրականին մէջ զինադադար մըն էր: Պաշտօնական դաշինք մը չէր կնքուած, և մտաւախութիւնը թէ Շապուհ բարբարոսներու հետ իր հաշիւը կարգադրելէն վերջ — յաղթելու պարագային՝ անտարակոյս — պիտի վերսկսէր զինուորական գործողութիւնները Բիւզանդիոնի դէմ, կը տանջէր Միջագետք գտնուող բարձրաստիճան պաշտօնատարները:

Վաւերացուած դաշինք մը, հոգ չէ թէ ապագային Շապուհ կրնար պատուել զայն, նախընտրելի էր ներկայ անստոյգ կացութեան: Մանաւանդ որ Կոստանդինոս կայսրն ալ Եւրոպա զբաղուած էր: Ուստի Միջագետքի Բիւզանդական կառավարիչը և զինուորական հրամանատարը բանակցութեան սկսան Պարսիկ Դենշապուհին հետ՝ դաշինք մը կնքելու առաջադրութեամբ⁽²⁾:

Երբ 357ին, Շապուհն եօթ տարի տևող պատերազմէն յաղթական դուրս կուգար, Դենշապուհէն իմացաւ Բիւզանդացի բարձրաստիճան պաշտօնեաներու զիմումին մասին: Չենք զրտեր թէ իրեն ի՞նչպէս ներկայացուեցաւ դէպքը: Ան կարծեց թէ կայսրն է որ վախէն նման զիմում մը կը կատարէ (այսպէս կարծելը իր նկարագրին աւելի կը յարմարի): Ուստի, յաղթականի

(1) Ammianus, XX, II, 2.

(2) Ammianus, XVI, 8.

մը ամբարտաւան շեշտով, ուղղակի կայսեր նամակ մը գրեց, հողային պահանջներ զննելով և մերժման պարագային պատե-
րազմ սպառնալով:

Ամմիանոս պահեր է այս նամակը: Ատոր Հայաստանի վերաբերեալ մասը ող-
բերական այժմէութիւն մը ունի: Յիրաւի,
այժմէական այն բոլոր դարերու ընթաց-
քին, որ Հայաստան ինքզինքը դատած է
երկու իրարու թշնամի հզօր պետութիւն-
ներու միջև, որոնք իր ճակատագրին շուրջ
աղէտալի և յաճախ արիւնոտ բախտախաղի
բռնուած են, սկսած Պարսկական - Հռոմէն-
միջև և Թիւրքիա - Ռուսիա:

Կարդանք այս նամակէն մասերը⁽³⁾:

«Շապուհ, Արքայ Արքայից, Եղբայր
Արեւու և Լուսնի և Ընկեր Աստղերու, կը
զրկէ ողջոյն իր հզօր, Կոստանդինոս Կե-
սարին:

«Ինծի ուրախութիւն կը պատճառէ
տեսնել թէ վերջապէս դուն ուղիղ ճամբան
գտնելով պատրաստ ես ընել այն՝ ինչ որ
արդար է և իրաւացի, փորձառութենէն ու-
սանելով որ չափազանց ազահութիւնը յա-
ճախ կը պատժուի աղէտով և պարտու-
թեամբ . . . Զեր իսկ հեղինակները կը
վկայեն թէ Ստրեմոն գետի և Մակեդոնիոյ
միջև գտնուած բոլոր երկիրները ատենօք
կը պատկանէին իմ նախնիքներու: Եթէ
հիմա քեզմէ պահանջեմ վերադարձնել այդ
գաւառները, բնաւ անտեղի պիտի չըլլար
ինծի համար նման պահանջ մը, որովհետեւ
ես կը գերազանցեմ մեր հին արքաները
առաքինութեամբ և իմ փայլուն յաջողու-
թիւններով: Բայց չափաւորութիւնը կ'ու-
րախացնէ զիս և միշտ եղած է վարմուն-
քիս առաջնորդ . . . Ես պիտի գոհանամ
եթէ Միջագետքը և Հայաստանը վերա-
դարձնես ինծի, որոնք իմ մեծ հօրմէս
խարդախութեամբ յափշտակուած էին . . .
Վերջապէս, եթէ կ'ուզես լսել խրատը մէ-
կու մը, որ քու բարիքիդ համար կը խօսի,
դո՛ւն՝ փոքր երկրամաս մը, որ միշտ վէճի
առարկայ եղած է և շարունակական արիւն-
հեղութեանց պատճառ կ'ըլլայ, որպէսզի
մնացած մասին իշխես ապահովութեամբ:
Եթէ՛, որ բժիշկները երբեմն կը կտրատեն
և կը վառեն, նոյնիսկ կ'անդամահատեն

մարմինն որոշ մասերը, պատեհութիւն տա-
լու համար հիւանդին, որ մնացած մասով
առողջ կեանք մը ապրի: . . . Կը զգուշա-
ցընեմ քեզ, որ եթէ գեսպանս ձեռնունայն
դառնայ, ձմեռը անցնելուն, աղմուղաշտ
պիտի լինեմ ամբողջ զօրութեամբս . . . »:

Հայաստան! Երկրամաս մը, որ միշտ
վէճի առարկայ եղած է և շարունակական
արիւնահեղութեանց պատճառ!

Երբ Շապուհ վերադարձաւ Տիգրոն,
358ին, հոն իրեն կը սպասէր կայսեր կողմէ
եկած պատուիրակութիւն մը, երեք հոգիէ
բաղկացած: Անոնք կայսեր նամակը և
թանկարժէք նուէրները բերած էին Շապու-
հին, և անոնց իրաւասութիւն տրուած էր
խաղաղութեան դաշինքի մը համար բանակ-
ցելու թագաւորին հետ:

Կոստանդինոսի գլխաւոր պայմանն էր
որ Հայաստանի և Միջագետքի ներկայ դո-
յափիճակը պահուի անփոփոխ: Շապուհ իր
կարգին պնդեց թէ ոչ մէկ խաղաղութեան
դաշինք կարելի էր առանց Հայաստանի և
Միջագետքի պարսիկ գերիշխանութեան են-
թարկութեան:

Պատուիրակութիւնը ձեռնունայն վե-
րադարձաւ: Կայսեր մտահոգութիւնը սա-
կայն այս դաշինքը ապահովելու համար
այնքան կը ճնշէր զինք, որ երկրորդ պատ-
ուիրակութիւն մըն ալ զրկեց, յանձին
կայսրութեան քարտուղար Բրոկոպիոսի և
Կոմս Լուկիլիանոսի:

Շապուհ կրկին պահանջեց Հայաստանը
և Միջագետքը: Ո՛չ մէկ զինում պիտի
ընէր, քանզի որոշած էր պատերազմը
վերսկսիլ:

Բարբարոս ցեղերը որոնց յաղթած էր՝
երկարատեւ կռիւներէ վերջ, այժմ օգնական
ուժեր տրամադրած էին Շապուհին, հաշ-
տութեան պայմաններու համաձայն⁽⁴⁾:

«Վտանգի սոսկալի շեփոյնները սկսան
հնչել Արեւելի մէջ»⁽⁵⁾: Հսկայական բանա-
կով մը, մօտաւորապէս 100.000 հոգի, Շա-
պուհ Տիգրիս գետը անցաւ և ուղղուելով
Ամիտա (Տիգրանակերտ) քաղաքը, պաշա-
րեց զայն:

(4) Այս ցեղերու անունները յիշուած կը
գտնենք Ամմիանոսէն, առանց սակայն կարենալ
հիշելու անոնց իսկութիւնը, այսպէս, Խիոն,
Կիւան, Վերթա ու Եւսէն ցեղեր:

(5) Ammianus, XVIII, 4, 1.

(3) Ammianus, XVII, 5.

Քաղաքի պաշտպան ուժերու մէջ կը գտնուէին հայկական զուեղեր Անգովկ Սիւնիի հրամանատարութեան տակ⁽⁶⁾։ Արշակ թագաւոր այս քայլով կ'որոշէր իր զիրքը, յուսալով թէ Ամիտան երկրորդ Մծրին մը կ'ըլլայ և Շապուհ կորագլուխ կը հեռանայ։

Պաշտպան զօրքերը, որոնց մէջ նաև Ամմիանոս Մարկելինոս պատմիչը, պարիսպի աշտարակներէն դիտած էին, պաշարման առաջին օրուայ արշաւոյսին, թշնամի բանակը։ «Ամենուրեք ուր աչք կրնար հասնիլ, կը շողար փալիւլուն զէնքերով, և զրահապատ հեծելազօրքը կը լեցնէր հովիտ և բլուր։ Թագաւորը ինքնին, նժոյգի վրայ հեծած, և ամենէն բարձր, ամբողջ բանակի առջև անցաւ, իր զլխուն վրայ, փոխանակ թագապսակի, ոսկեղէն զոհարագարդ սաղաւարտ մը խոյի զլխի ձեռով շինուած։ Անոր հետն էր ամենաբարձր աւագանիի շքախումբ մը»⁽⁷⁾։

Եթեմանսունեիք օր պաշարումէ վերջ և 30.000 զինուոր զոհ տալով, Շապուհ յաջողեցաւ զրաւել Ամիտան։ Երկրորդական քաղաքի մը այսքան յամառ և հերոսական դիմագրութիւնը կատեղեցուց թագաւորը, և ան իր բարկութեան հուրը թափեց բնակիչներուն վրայ, ու, Խորենացիի բառերով, «Պարսկական ձեռքը չէր յոգնէր բազմախողխող սուրը արիւնով յագեցնելէ»⁽⁸⁾։

Կոստանդինոս երկրիտ կացութեան մը մատնուած էր։ Մէկ կողմէ, Եւրոպայի մէջ իր հօրեղբորորդի Յուլիանոսի շարժումները իր նախանձը կը զրգուէին երիտասարդին դէմ, կասկածելով թէ ան գահը իրմէ խլելու սաղարանքներ կը լարէ։ Միւս կողմէ, ահա՛ Շապուհի սպառնալի ելոյթը։

Կայսրը, վերջապէս, 360ի գարնան, ձգեց Կոստանդնուպոլիսը և ճամբորդեց արևելք, պարսիկ թագաւորի յառաջխաղացքը կասեցնելու համար։

Քալիք պատերազմի մէջ, Կոստանդինոսի ամենամեծ մտահոգութիւնն էր՝ վստահ ըլլալ թէ հայ թագաւորը հաւատարիմ պիտի մնայ՝ զաշինքին, եթէ ոչ անցնի Շապուհի կողմը։

Կապաղովկիա հասնելուն, ան հրաւիրեց Արշակը տեսակցութեան համար։

Հայ թագաւորի ու իր շքախումբի վրայ խոր տպաւորութիւն ըրած ըլլալու էր երբ անոնք կը ներկայանային Հոռմէական կայսրութեան բացարձակ վեհապետին։ Եթէ ոչ ամէնքը, զոնէ Արշակ առաջին անգամ կը հանդիպէր Կայսեր։ Իր վեհափառութեան եզական հմայքին համար չափազանց զգայուն Կոստանդինոսը՝ թատերական շքապատկեր մը կը բեմադրէր, որքան իր նախանձոտ փառասիրութիւնը յագեցնելու համար, նոյնքան ալ ապշեցնելու սրբաբարոսները, որոնք այս պատկերը ընդունելու էին որպէս խորհրդանշանը մեծագոր կայսրութեան անխորտակելի ուժին։

Ամմիանոս, որ քանիցս ականատես եղած ըլլալու էր այս մեծափառ տեսարաններուն, մեղի ցոյց կուտայ կայսրը, առանձինն նստած ոսկեղէն կառքի մը մէջ, զարդարուած թանկագին քարերով, որոնց բազմաշող փալիւլուն ցոլքը արևալոյսին հետ կը մրցի։ Երկու կողմը, իրմէ առաջ, բանակի զօրջներ, իր ետին՝ կայսերական վեհապարտօշնները, ծիրանեգոյն թելերով բանուած, և մզրակներու ոսկեղէն զոհարագարդ ծայրերուն կապուած, իրենց բերանները հովին բացուած, կը սրսփան կարծես բարկացած, մինչ իրենց պոչերը կը գալալին։ Հետեւակազօրաց զօրասիւններ երկու կողմը, փայլուն զրահ հագած, և շողշողուն սաղաւարտ ու վահաններով։ Սպառազէն հեծեալ մարտիկներ, երկաթեայ դօտիներով և կրճքակաշններով⁽⁹⁾։

Կոստանդինոս արքայաւայել չքեղ ընդունելութիւն ըրաւ իր հայ հիւրին, և ուղեց իմանալ Արշակի զիրքը։ Հայ թագաւորը երզում ըրաւ որ հաւատարիմ պիտի մնար իր ստորագրած դաշինքին, նոյնիսկ, եթէ այդպէս ընելով, կեանքը վրայ ալ տար⁽¹⁰⁾։

Կայսրը այնքան հօգ կ'ընէր հայ թագաւորի զինակցութիւնը ապահովելու մասին, որպէս յաւելեալ շնորհ, պաշտօնական հրովարտակով մը, ան տուրքէ զերծ կը կացուցանէր Արշակին պատկանող այն կալուածները, որոնք կը գտնուէին Բիւզանդական երկրամասերու մէջ։ Սա ցոյց կուտայ

(6) Խորենացի, Գ. 26։

(7) Ammianus, XIX, 1, 2-3.

(8) Խորենացի, Գ. 28։

(9) Ammianus, XVI, 10, 6-9.

(10) Ammianus, XX, 11, 1, 3.

նաև Արչակունիներու հոգերու շատութիւնը⁽¹¹⁾։

Կապկածամիտ Կոստանդինոս սակայն Արչակ թագաւորէն պատանդ ուզեց, և հայ արքան իր Պապ որդին, հաղիւ ութ տարեկան մանուկ, ինչպէս նաև գլխաւոր նախարարներու զաւակներէն պատանդներ յանձնեց կայսեր։ Պապ արքայորդին և միւս իշխանազունները ներսէս կաթողիկոս տալու Պոլիս⁽¹²⁾։

Այս տարիներուն Պապի տրուած կըրթութիւնը, եթէ ոչ պակասաւոր, գոնէ խառնակ բան մը եղած ըլլալու էր, կէս հայկական, կէս մը հռոմէական, այնպէս ինչպէս իր մայրը Օլիմբիա թագուհին կը հասկնար։ Մանուկը թերեւս մօր բերնէն լսած ըլլալու էր ականաւոր անարկութիւններ այս սրբաբարոս հայերու անհատնում վէճերու և կոխներու մասին։

Հակառակ Արչակի ցոյց տուած սէրը դէպի իր թագուհին, շուրջիները սակայն, հայ արքունիքի հպարտ իշխանները, սառնորէն քաղաքավար, չըսելու համար կասկածաւոր վերաբերում ցուցուցած ըլլալու էին Օլիմբիային, որ արքայական պալատի մէջ առանձնաշնորհաւ, միաժամանակ մեկուսի և կղզիացած կեանք մը կը վարէր։ Իր շուրջը ալեկոծող դէպքերուն զրեթէ անմասնակից, հայ լեզուին անձանօթ, առաջին տարւոյն մէջ իր իսկ ամուսնին հետ թարգմանի միջոցաւ խօսած, և ապա դժկամակութեամբ սովորել ջանացած զայն։ Գերագոյն անգոստանքով նայած հայ սովորութիւններուն, միշտ բազմաթիւ զանոնք իր աչքին շատ աւելի քաղաքակիրթ արեւմտեան կենցաղին։

(11) The Theodosian Code: Հրովարտակը, Յունուար 18, 360, տրուեցաւ. «Ինքնակալ Կոստանդինոս Օգոստոս առ Պրովիանոս. — Բացի մեր անձնական կալուածէն, կաթողիկէ եկեղեցիներու, ազնուայիշատակ եւ տեպիոսի ընտանիքի, նախկին Բոնիւսի և Նախկին հրամանատար հեծեալ և հետակ դօրաց, և Արչակի ընտանիքին, Հայոց թագաւորի, ոչ մէկ անձ, ըստ մեր հրամանի, իր ընտանիքի ստացուածքներուն համար մասնաւոր օգուտներ պիտի չվայելէ...»

Հ. Գելգեր կը սխալի երբ այս հրովարտակը Մեծն Կոստանդինի կը վերագրէ և Արեալ, Թագաւոր Հայոցն ալ կ'ըսէ թէ Տրդատ թագաւորն է, որը իբր թէ, հետեւելով Պարթև Արչակունիներու սովորութեան ինքզինքը Արչակ կը կոչէ։

(12) Խորենացի, Գ. 29, Փաւստոս, Գ. 15։

Բացառապէս շրջապատուած իր հոռմայեցի կամ յոյն սպասաւորներով, Օլիմբիան հիւր թագուհին մնաց, երազելով Արեւմուտքի փարթամ մայրաքաղաքին մէջ իր ապրած օրերը, և անցեալի յիշատակներու հետ մեկամաղձիկ խորհրդածութեամբ ինքզինքը մխրթարելով. «Ես Հռոմայեցի կայսեր մը նշանածը, այս օտար երկրի և օտարոտի մարդոց մէջ կը գտնուիմ ի սէր կայսրութեան քաղաքական կենսական շահերուն։ Գրեթէ որ կրթութեամբ և կենցաղավարութեամբ զերազատ եմ այս անտաշ և անհասկնալի ժողովուրդին։ Սակայն պէտք է համակերպւիմ բախտիս և զիտակցիմ թէ որպէս ճշմարիտ հռոմայեցի հայրենիքիս հանգէպ զօհողութիւն մըն է որ կ'ընեմ»։

Պապի ծնունդով իր բովանդակ ուշադրութիւնը, հոգն ու գործը կեղբորնացուց երախային վրայ և թերեւս ալ աւելի ինքնամիտ դարձաւ, և նախանձախնդիր իր զաւակի կրթութեան։

Իսկ Պապի պատանդ զրկուելուն, կը փորձուինք ըսել թէ Օլիմբիան ալ իր միակ որդւոյն հետ միասին, կամ անկէ քիչ յետոյ, վերջնականապէս հեռացաւ հայ աշխարհէն, պատեհութիւնը և ասպարէզը բաց ձգելով գեղանի հայուհի մը, որ երիտասարդ որբնայրի իր արցունքները սրբելով պիտի ընդունէր Հայաստանի թագուհի պսակը։

Փաւստոսի պատմածը Օլիմբիայի թունաւորման մասին անընդունելի է։ Փաւստոս իր գրքին մէջ երկու թունաւորումներու պատմութիւնը կ'ընէ։ Մէկուն զոհ կ'երթայ Օլիմբիա թագուհին, միւսին՝ Ներսէս կաթողիկոս։ Երկու պատմութիւնն ալ մերժելի, որոնց կ'անդրադառնանք յետոյ։

ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ

Երբեմնէն (11)

